

УДК 342.7:349.6(438)

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.2.25>

КОНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ ІНСТИТУТ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВ У ПОЛЬСЬКІЙ ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ

Кобецька Н.Р.,
*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри трудового, екологічного та аграрного права
Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника
ORCID: 0000-0001-9058-7615
e-mail: nadiia.kobetska@pnu.edu.ua*

Кобецька Н.Р. Конституційні засади інституту екологічних прав у польській правовій системі¹.

Мета публікації полягає у представленні особливостей нормативного закріплення екологічних прав у польській правовій системі на основі системного тлумачення приписів Конституції Республіки Польща, законодавчих актів та практики їх застосування, з урахуванням аналізу результатів наукових досліджень польських правників-екологів.

У статті на основі системного аналізу положень польської Конституції виокремлено три групи конституційних приписів, які прямо чи опосередковано пов'язані із закріпленням та забезпеченням екологічних прав.

Перша група – ті, які безпосередньо встановлюють окремі екологічні права. Це стаття 74 розділу II «Свободи, права і обов'язки людини і громадянина» Конституції Республіки Польща. При цьому, Польща належить до тих держав, в Конституціях яких відсутнє закріплення права на безпечне довкілля. На перший план Конституція Польщі виводить право на екологічну інформацію та опосередковано визначає право участі громадськості в природоохоронній діяльності.

Друга група стосується регулювання обов'язків державних органів у сфері охорони довкілля, забезпечення безпечного його стану. Незважаючи на неодноразові згадування у польській Конституції обов'язку органів державної влади забезпечувати безпечний стан довкілля, теорія та судова практика сусідньої держави не вважає можливим виведення з цього обов'язку права особи на безпечне довкілля.

До третьої групи конституційних приписів можна віднести установчі норми першого розділу Конституції. Це, зокрема, приписи, що визнають необхідність дотримання принципу сталого розвитку, а також введене в польську Конституцію поняття «загальне благо», яке знайшло проєкцію в еколого-правовому механізмі та стало основою обґрунтування інституту «колективної скарги», що може подаватися громадськими природоохоронними організаціями.

Ключові слова: право охорони довкілля Польщі; Конституція Республіки Польща; екологічні права громадян; право на здорове (безпечне) довкілля.

Kobetska N.R. Constitutional principles of the institute of environmental rights in the Polish legal system².

The purpose of the publication is to present the features of the normative consolidation of environmental rights in the Polish legal system based on the systematic interpretation of the provisions of the Constitution of the Republic of Poland, legislative acts and the practice of their application, taking into account the analysis of the results of scientific research by Polish environmental lawyers.

¹ Фінансується Європейським Союзом. Проте висловлені погляди та думки належать лише автору і не обов'язково відображають Європейський Союз або Європейське виконавче агентство з освіти та культури. Ні Європейський Союз, ні орган, що надає гранти, не можуть нести відповідальність за них.

² Funded by the European Union. Views and opinions expressed are however those of the author only and do not necessarily reflect those of the European Union or the European Education and Culture Executive Agency (EACEA). Neither the European Union nor EACEA can be held responsible for them.

Based on a systematic analysis of the provisions of the Polish Constitution, the article singles out three groups of constitutional prescriptions that are directly or indirectly related to the establishment and provision of environmental rights.

The first group is those that directly establish separate environmental rights. This is Article 74 of Chapter II «Human and Citizen Freedoms, Rights and Duties» of the Constitution of the Republic of Poland. At the same time, Poland belongs to those countries whose Constitutions do not enshrine the right to a safe environment. The Constitution of Poland highlights the right to environmental information and indirectly defines the right of the public to participate in environmental protection activities.

The second group concerns the regulation of the duties of state bodies in the field of environmental protection, ensuring its safe condition. Despite the repeated mentions in the Polish Constitution of the duty of state authorities to ensure a safe state of the environment, the theory and jurisprudence of the neighbouring state do not consider it possible to derive the right of a person to a safe environment from this duty.

The constituent norms of the first section of the Constitution can be attributed to the third group of constitutional prescriptions. These are, in particular, prescriptions that recognize the need to observe the principle of sustainable development, as well as the concept of «common good» introduced into the Polish Constitution, which found projection in the environmental legal mechanism and became the basis for the justification of the institution of «collective complaint» that can be submitted by public environmental organizations.

Key words: environmental law of Poland; Constitution of the Republic of Poland; environmental rights of citizens; the right to a healthy (safe) environment.

Постановка проблеми. Зв'язок прав людини і екологічного права (права довкілля) знайшов свій прояв у становленні новітньої групи прав людини – екологічних прав. Основою екологічних прав є право на безпечне (здорове, сприятливе) довкілля.

Це право початково було проголошено на рівні міжнародних актів. Вперше воно детально обговорювалося при підготовці Стокгольмської конференції ООН з питань навколишнього середовища (1972 рік) [1]. Сама конференція була першою всесвітньою конференцією, головним предметом обговорення якої стали проблеми охорони довкілля. Прийнята Стокгольмська декларація закріпила, що людина має основне право на свободу, рівність і сприятливі умови життя в навколишньому середовищі, якість якого дозволяє вести гідне і квітуче життя, і несе головну відповідальність за охорону і покращення навколишнього середовища на благо теперішнього і майбутніх поколінь.

У 1992 році на Конференції з питань навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро (відома як Саміт Землі) право громадян на здорове і плідне життя в гармонії з природою визначено першим принципом Декларації з навколишнього середовища і розвитку, а «Порядок денний на ХХІ століття», як глобальний план дій держав, містив ряд заходів, які є по суті гарантіями забезпечення цього права [2].

Особливе значення для формування правових засад закріплення та практики захисту екологічних прав мала Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості у процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля, схвалена 25 червня 1998 року в м. Орхусі, Данія (Орхуська конвенція) [3].

Ці документи стали відправними точками для закріплення відповідних прав в національних правових системах. Така тенденція проявилася, зокрема, і в українській правовій системі при прийнятті у 1991 році Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [4]. В ньому вперше законодавець, підкреслюючи особливе значення інституту екологічних прав, помістив статтю з переліком екологічних прав громадян України.

Прийнята у 1996 році Конституція України [5], значно розширивши коло прав громадян України, змінивши їх якісний зміст, в статті 50 проголосила: «Кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена». Конституційне регулювання цих прав мало важливе політичне і юридичне значення. Закріплення екологічних прав громадян стало стимулом природоохоронної діяльності держави, оскільки вони як суб'єктивні права особи включають можливість вимагати відповідної поведінки

в сфері природоохоронних відносин від інших осіб, зокрема і держави, а у випадку порушення права звертатися за судовим захистом.

У підготовленому в 2019 році в рамках ООН першому глобальному звіті-довіді «Верховенство права в охороні довкілля» показано тенденцію до значного зростання кількості держав, в Конституціях яких в той чи інший спосіб представлені положення щодо здорового (безпечного) довкілля та екологічних прав. Станом на час підготовки звіту такі положення містилися Конституції 150 держав. При цьому, якщо у 1972 році не існувало жодної Конституції, в якій були представлені екологічні права, зокрема, право на здорове довкілля, то в 2017 році таких держав стало 88. Конституції ж 62 країн станом на 2017 рік, хоч і не зазначали безпосередньо про право на безпечне довкілля, однак містили положення щодо забезпечення належного стану довкілля [6, с. 150, 158-159]. Україна належить до першої групи держав, водночас Польща – до другої.

Безсумнівно, що національні механізми правового регулювання суспільних відносин мають свою специфіку. При цьому, аналіз особливостей нормативного закріплення відповідних відносин, висновків досліджень представників національної правової науки іншої держави має значну теоретичну та прикладну цінність та дає можливість, шляхом порівняльного аналізу, глибше з'ясувати зміст, особливості відповідного правового інституту, виявити «кращі практики», обґрунтувати пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання.

Мета цього дослідження полягає у представленні особливостей нормативного закріплення екологічних прав у польській правовій системі на основі системного тлумачення приписів Конституції Республіки Польща, законодавчих актів та практики їх застосування, з урахуванням аналізу результатів наукових досліджень польських правників-екологів. Вбачається, що викладений матеріал, який ґрунтується на аналізі оригінальних першоджерел, буде використаний українськими дослідниками для подальшого поглиблення теорії екологічного права України в частині інституту екологічних прав громадян.

Стан опрацювання проблематики. В українській науковій правничій літературі відсутні спеціальні дослідження особливостей законодавчого закріплення та практики захисту екологічних прав громадян у сусідній Польщі. Польські дослідження відповідного інституту представлені окремими публікаціями в сфері міжнародного та європейського права з точки зору їх міжнародного регулювання (Д. Кузняр (D. Kuźniar), П. Топольська (P. Topolska) та ін.), конституційного права, в контексті тлумачення конституційних обов'язків державних органів щодо охорони довкілля (Б. Банашак (B. Banaszak), Л. Гарлицький (L. Garlicki) та ін.) екологічного права, насамперед, з метою обґрунтування існування права на здорове довкілля та завдань держави щодо забезпечення екологічної безпеки (П. Коженювський (P. Korzeniowski), Я. Чеханович-Маклін (J. Ciechanowicz-McLean), З. Буковський (Z. Bukowski), В. Радецький (W. Radecki) та ін.).

Виклад основного матеріалу. Чинна Конституція Республіки Польща була ухвалена 2 квітня 1997 року на спільному засіданні палат, а 25 травня того самого року затверджена на референдумі. Вона набула чинності 17 жовтня 1997 року, але офіційною датою її прийняття визнано саме 2 квітня. Тим самим цей основний закон був останнім у часі з прийнятих у кінці 90-х років ХХ ст. у постсоціалістичних країнах Центральної і Східної Європи і колишніх союзних республіках у складі СРСР [7, с. 8].

На основі системного аналізу положень польської Конституції можна виокремити три групи конституційних приписів, які прямо чи опосередковано пов'язані із закріпленням та забезпеченням екологічних прав.

Перша група – ті, які безпосередньо встановлюють окремі екологічні права.

Це стаття 74 розділу II «Свободи, права і обов'язки людини і громадянина». Стаття, вміщена в підрозділ під назвою «Свободи і права економічні, соціальні та культурні», проголошує:

«1. Публічна влада здійснює політику, що забезпечує екологічну безпеку нинішньому і майбутнім поколінням.

2. Охорона довкілля є обов'язком публічної влади.

3. Кожний має право на інформацію про стан довкілля і про його охорону.

4. Публічна влада підтримує дії громадян, спрямовані на охорону довкілля і покращення його стану».

Саме ця стаття закріплює екологічні права людини та громадянина. Водночас, як було сказано вище, Польща належить до тих держав, в Конституціях яких відсутнє безпосереднє закріплення права на безпечне довкілля. Як зазначається в польській науковій літературі, коли йдеться про

особисті права і свободи, пов'язані з навколишнім середовищем, варто відзначити стриманість конституційного законодавця у створенні такого роду прав. Конституція Республіки Польща не регулює ані права жити у сприятливому довкіллі, ані права користування довкіллям [8, с. 34].

На перший план Конституція Польщі виводить право на екологічну інформацію, підкреслюючи важливість гарантування права доступу до інформації про довкілля. Частина 4 статті 74 опосередковано визначає також права (можливості) громадян, спрямовані на забезпечення охорони довкілля (фактично право участі громадськості в природоохоронній діяльності).

Базовий закон Польщі, що регулює відносини охорони довкілля, – Закон про охорону довкілля 2001 року (*Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska*¹) [10] на відміну від нашого закону не містить ні розділу про екологічні права громадян, ні статті, яка окреслює їх систему. У первинній редакції цього закону містився розділ IV «Інформація про довкілля», однак у 2008 році цей розділ був виключений у зв'язку з прийняттям спеціального Закону про доступ до інформації про довкілля і його охорону, участь громадськості в охороні довкілля та оцінку впливу на довкілля, схваленого 3 жовтня 2008 р. (*Ustawa z dnia 3 października 2008 r. o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko*) [11]. Польські дослідники критично оцінюють такий підхід законодавця, відзначаючи, що виключення права доступу до екологічної інформації (яке розглядається не лише як право, а й як важливий принцип в сфері охорони довкілля) із загального закону звужує його значення і формально обмежує інститутом оцінки впливу на довкілля [12, с. 312]. Однак, загалом, право доступу до екологічної інформації та участі громадськості в охороні довкілля знайшло належне конституційне та законодавче закріплення в польській правовій системі.

Друга група конституційних приписів стосуються регулювання обов'язків державних органів у сфері охорони довкілля, забезпечення безпечного його стану.

У Конституції Республіки Польща зустрічається ряд положень, в яких визначаються обов'язки держави у сфері охорони довкілля, а саме:

- 1) зобов'язання запобігати негативним для здоров'я наслідкам погіршення стану довкілля (частина 4 статті 68);
- 2) обов'язок проводити політику, що забезпечує нинішньому і майбутнім поколінням екологічну безпеку (частина 1 статті 74);
- 3) зобов'язання охороняти навколишнє середовище (частина 2 статті 74);
- 4) зобов'язання підтримувати діяльність громадян щодо захисту та покращення навколишнього середовища (частина 4 статті 74).

Представники науки екологічного права обґрунтовують, що закріплення в частині 1 статті 74 Конституції обов'язку державних органів щодо забезпечення екологічної безпеки є фактично конституційною гарантією права на безпечне (здорове) довкілля [13, с. 350].

Водночас, представники науки конституційного права стоять на позиції неможливості виведення суб'єктивного права на екологічну безпеку зі змісту частини 1 статті 74 Конституції [14, с. 412]. Порухення передбаченого державою обов'язку не тягне за собою жодних санкцій. Наведене в цій частині формулювання має значення для визначення завдань, а не обов'язків, а отже, не дає громадянам можливості подавати позови на його підставі. Стаття 74 Конституції не містить словосполучення «право на», а це означає, що виражений у цій статті обов'язок не може поєднуватися із суб'єктивним правом [15, с. 802].

Такий висновок підтверджується і рішенням Конституційного Суду від 13 травня 2009 року, в якому в контексті тлумачення положень статей 68, 74, 86 Конституції Республіки Польща зазначено: «... Конституція не встановлює і не гарантує суб'єктивне право «жити в здоровому довкіллі» [16].

Тут варто також звернути увагу на правовий висновок Верховного Суду Польщі щодо визнання права на проживання в чистому довкіллі як особистого немайнового права, який викликав

¹ У польській правовій системі законодавчі акти парламенту можуть мати форму *Kodeks, Prawo, Ustawa, Kodeks* – аналогічний за своїми характеристиками кодексу в українській правовій системі. *Ustawa* – закон, що регулює певну сферу відносин (в розумінні національного закону). *Prawo* – особлива форма законодавчого акту, притаманна польській правовій системі. Як зазначають польські науковці, ця назва доречна, коли акт вичерпно регулює широке коло питань, але робить це за допомогою приписів, що належать до різних галузей права; такий акт, подібно до кодексу, може виконувати базову роль для тої чи іншої сфери суспільних відносин, але у зв'язку з використанням різногалузевих норм він не зможе виконувати об'єднуючу та інтегруючу роль [9, с. 146].

численні наукові рефлексії. 28 травня 2021 року у справі III CZP 27/201 Верховний Суд прийняв постанову щодо компенсації державою у розмірі 50 000 злотих шкоди, завданої позивачу у зв'язку з погіршенням якості повітря, що відбувалося впродовж тривалого часу за місцем проживання позивача.

Ця справа була передана від окружного суду, який розглядав її в порядку апеляційного провадження. Окружний суд поставив перед Верховним Судом для вирішення таке правове питання: «Чи є право на проживання в чистому довкіллі, що дає можливість дихати атмосферним повітрям, яке відповідає нормам якості для місць тривалого перебування людини, особистим правом, яке підлягає захисту згідно зі статтями 23, 24, ст. 448 Цивільного кодексу?»

Вирішуючи це питання Верховний Суд наголосив, що довкілля це спільне благо, що визначає умови фізичного виживання людства. Суд зробив висновок, що право на проживання в екологічно чистому довкіллі не є особистим правом в розумінні цивільного законодавства. До особистих прав належать здоров'я, свобода та недоторканність приватного життя, до порушення яких може призвести порушення встановлених нормативно-правовими актами норм якості повітря. Це означає, що якщо охоронюваним особистим благом є, наприклад, здоров'я, то для того, щоб вимагати компенсацію або відшкодування у зв'язку з поганою якістю повітря, має бути доведено причинно-наслідковий зв'язок між шкодою у формі шкоди здоров'ю (заподіяної повітрям поганої якості) та протиправними діями держави чи приватних організацій щодо забруднення повітря понад встановлені норми [17].

Науковці та практики критикують позицію Верховного Суду, обґрунтовуючи, що право жити в чистому довкіллі є самостійним особистим правом, і якщо б суд це визнав, то було б легше подавати позови, пов'язані з забрудненням повітря понад допустимі норми [18; 19].

До третьої групи конституційних приписів, що впливають на механізм правового регулювання та забезпечення екологічних прав, можна віднести загальні, установчі норми першого розділу Конституції.

Це, насамперед, стаття 5 Конституції Республіки Польща, як проголошує: «Польська Республіка захищає незалежність і недоторканість своєї території, забезпечує свободи і права людини і громадянина, безпеку громадян, охороняє національну спадщину, а також забезпечує охорону довкілля, керуючись принципом сталого розвитку». Польські дослідники наголошують, що реалізація концепції сталого розвитку впливає на рівень екологічної безпеки та вказують на тісний зв'язок між поняттями «сталий розвиток» та «екологічна безпека» [20, с. 217-218].

Принцип сталого розвитку традиційно визнають первинним в системі принципів права охорони довкілля¹, а в першій статті польського Закону про охорону довкілля, яка окреслює сферу дії цього закону, вказується: «Закон регулює засади охорони довкілля та умови використання його ресурсів відповідно до вимог сталого розвитку...».

Крім статті 5 польської Конституції, варто звернути увагу на статтю 1, яка не має прямого стосунку до екологічних відносин, однак поняття, нею закріплене, отримало подальший розвиток та набуло важливого прикладного значення зокрема для реалізації та захисту екологічних прав. Йдеться про категорію «загальне благо» («*dobro wspólne*»). Стаття 1 Конституції Республіки Польща проголошує: «Республіка Польща є загальним благом усіх громадян».

Розуміння загального блага побудоване на пріоритетності відображення та захисту публічних інтересів. Саме в цьому контексті категорія «*dobro wspólne*» знайшла свій прояв в екологічному законодавстві Польщі. Конструкція «довкілля як загальне благо» («*środowisko jako dobro wspólne*») використана в частині 2 статті 323 польського Закону про охорону довкілля. В частині 1 цієї статті йдеться про право особи, якій протиправним впливом на довкілля заподіяно або існує можливість заподіяння шкоди, на звернення з вимогою (позовом) до суб'єкта такого впливу про усунення цих порушень, зокрема, і шляхом припинення діяльності, що їх спричиняє. Частина ж 2 закріплює: «Якщо існує загроза довкіллю як загальному благому, то зі зверненням, про яке йдеться в частині 1, може виступати Державне казначейство², орган місцевого самоврядування, а також громадська екологічна організація».

¹ Детальніше аналіз системи принципів права охорони довкілля див: Кобецька Н.Р. Система принципів права охорони довкілля в українській та польській правових доктринах. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2023. Вип. 76. Ч. 2. С. 9–15.

² Держказначейство Польщі (*Skarb Państwa*) є юридичною особою, що виступає представником держави в подібного характеру відносинах.

Законодавчого поняття «довкілля як загальне благо» немає. При цьому, більшість науковців сходяться у висновку, що визнання довкілля загальним благом залежить від кожної конкретної ситуації, в якій слід виходити з того, що його охорона здійснюється через публічний, а не приватний інтерес, і передбачає існування ситуації, коли на карту поставлене спільне, а не індивідуальне благо [21, с. 515].

Саме концепція «довкілля як загальне благо» лежить в основі обґрунтування інституту «колективної скарги» («*skarga zbiorowa*»). Інститут колективної скарги (колективного позову) став результатом впровадження в польське законодавство вимог Орхуської конвенції та законодавства ЄС. Польський закон 2001 року про охорону довкілля в ст. 323 вперше закріпив право громадських екологічних організацій на звернення з такого роду позовами. Водночас, Б. Іванська (*B. Iwańska*), вказує що можливості громадських організацій обмежені об'єктивними (є окремі категорії справ, наприклад, щодо видачі дозволів на викиди, в яких громадська організація не може виступати суб'єктом звернення) та суб'єктивними (вимоги до самої організації – обов'язкова державна реєстрація, природоохоронний характер) чинниками і підлягають оцінці безпосередньо судом. Однак, на переконання вченої, «колективізація позовів», поданих в інтересах «надіндивідуального» захисту довкілля як загального блага, має особливе значення для усунення прогалин у захисті прав громадян у відносинах охорони та використання довкілля [22, с. 622–632].

Нині актуальність закріплення, забезпечення та захисту людини від негативних впливів довкілля, деградації екосистем, зміни клімату все більше загострюється. І світова спільнота активніше дискутує відповідні питання. Результатом спільної позиції держав щодо визнання одним з прав людини права на здорове довкілля стала Резолюція Генеральної Асамблеї ООН А/76/L.75 від 28 липня 2022 року, якою: 1) визнано право на здорове, чисте та стале довкілля одним з прав людини; 2) відзначено, що це право пов'язане з іншими правами та існуючим міжнародним правом; 3) підтверджено, що для сприяння реалізації цього права необхідне повне виконання багатосторонніх екологічних угод відповідно до принципів міжнародного екологічного права, 4) закликало держави, міжнародні організації, підприємства та інші зацікавлені сторони приймати політичні рішення, зміцнювати міжнародне співробітництво, розширювати потужності та продовжувати обмін передовими практиками з метою активізації зусиль для забезпечення чистого, здорового та сталого довкілля для всіх [23].

Такі рішення, безумовно, мають особливе значення та вплив на подальший розвиток відповідного правового інституту. Разом з тим, науковці відзначають, що «зазначене право визнається не в юридично зобов'язуючих документах, що передбачали б відповідні механізми моніторингу їх виконання, а в інструментах «м'якого права»» [24, с. 255].

У рамках польських суспільно-правових дискусій також наголошується на необов'язковому характері Резолюції. При цьому, зазначається, що її важливість полягає в тому, що Резолюція заохочує держави гарантувати право на здорове довкілля у своїх конституціях та дає додаткові інструменти екологічним активістам для боротьби з екологічно руйнівною політикою та проектами. Однак автори не розглядають реальну можливість внесення змін до польської Конституції, вказуючи, що приписи чинної Конституції відповідають міжнародним та європейським орієнтирам в сфері політики охорони довкілля [25; 26].

Висновки. Підсумовуючи аналіз правового механізму закріплення, забезпечення та судового захисту екологічних прав, насамперед, права на безпечне довкілля в польській правовій системі, варто ще раз наголосити на особливостях національного законодавства, сформованого під впливом історичних, політичних, техніко-юридичних чинників, результатів доктринальних досліджень тощо. Незважаючи на відсутність прямого закріплення права на безпечне (здорове) довкілля, екологічне право та законодавство Польщі відповідно до Орхуської конвенції та Директив ЄС детально регулює право доступу до екологічної інформації та участі громадськості в охороні довкілля; містить конституційні обов'язки держави щодо забезпечення охорони довкілля та екологічної безпеки на засадах сталого розвитку; впроваджує в практику новітні інструменти (як, наприклад, колективні позови) для захисту екологічних прав громадян.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. United Nations Conference on the Human Environment, 5–16 June 1972, Stockholm. URL: <https://www.un.org/en/conferences/environment/stockholm1972> (дата звернення: 25.07.2024).

2. United Nations Conference on Environment and Development, 3–14 June 1992, Rio de Janeiro. URL: <https://www.un.org/en/conferences/environment/rio1992> (дата звернення: 25.07.2024).
3. Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-Making and Access to Justice in Environmental Matters, 25 June 1998, Aarhus, Denmark. URL: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_no=XXVII-13&chapter=27&clang=_en (дата звернення: 25.07.2024).
4. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (дата звернення: 25.07.2024).
5. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 25.07.2024).
6. Environmental Rule of Law: First Global Report, 06 July 2019. URL: <https://www.unep.org/resources/assessment/environmental-rule-law-first-global-report> (дата звернення: 25.07.2024).
7. Конституція Польської Республіки (з передмовою Володимира Шаповала). Київ: Москаленко О.М., 2018. 82 с.
8. Rakoczy B. Ochrona środowiska w praktyce gminy. Warszawa: Wolters Kluwer Polska, 2020. 272 s.
9. Wierczyński G. Redagowanie i ogłaszanie aktów normatywnych. Komentarz, wyd. II. Warszawa: Wolters Kluwer Polska, 2016. 1028 s.
10. Prawo ochrony środowiska: Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20010620627> (дата звернення: 04.08.2024).
11. O udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko: Ustawa z dnia 3 października 2008 r. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20081991227> (дата звернення: 04.08.2024).
12. Raniszewski S. Prawo dostępu do informacji o środowisku i jego ochronie. *Studia z Zakresu Prawa, Administracji i Zarządzania*. 2013. T. 4. S. 307–318.
13. Korzeniowski P. Bezpieczeństwo ekologiczne jako instytucja prawna ochrony środowiska. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2012. 415 s.
14. Banaszak B. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck, 2012. 1038 s.
15. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej / L. Garlicki, M. Zubik (red). Komentarz. Tom 2. Wyd. II. Warszawa: Wyd. Sejmowe, 2016. 1007 s.
16. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 13 maja 2009 r. sygn. akt Kp 2/09. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WMP20090320477> (дата звернення: 27.07.2024).
17. Uchwała Sądu Najwyższego z 28 maja 2021 r. III CZP 27/20. URL: <https://www.sn.pl/sites/orzecznictwo/Orzeczenia3/III%20CZP%2027-20-1.pdf> (дата звернення: 30.07.2024).
18. Trzciniecka D. Czy prawo do życia w czystym środowisku jest dobrem osobistym? Głosa krytyczna do uchwały Sądu Najwyższego z 28 maja 2021 roku (sygn. III CZP 27/20). *Studia Administracyjne*. 2024. N 1(19). S. 63–73.
19. Skorupka A. III CZP 27/20 – Prawo do życia w czystym środowisku. URL: <https://kbp.pl/aktualnosci/iii-czp-27-20-prawo-do-zycia-w-czystym-srodowisku/> (дата звернення: 30.07.2024).
20. Kielin-Maziarz J. Zasada zrównoważonego rozwoju – uwagi na tle jej miejsca w Konstytucji RP. *Krytyka Prawa*. 2020. N 1. Tom 12. S. 206–228.
21. Ciechanowicz-McLean J., Bukowski Z., Rakoczy B. Prawo ochrony środowiska. Komentarz. Warszawa: Wolters Kluwer Polska, 2008. 824 s.
22. Iwańska B. Koncepcja “skargi zbiorowej” w prawie ochrony środowiska, Warszawa: Wolters Kluwer Polska, 2013. 719 s.
23. The human right to a clean, healthy and sustainable environment. Resolution UN General Assembly A/76/L.75. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/3983329?ln=en&v=pdf> (дата звернення: 5.08.2024).
24. Краснова Ю.А. Правове забезпечення реалізації принципу екологічної справедливості. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 8. С. 254–258., URL: http://lsej.org.ua/8_2023/58.pdf (дата звернення: 5.08.2024).

25. Kolarz S. Różne wizje ochrony środowiska wewnątrz ONZ. *Biuletyn PISM*. N 13 (2432). 25.01.2022. URL: <https://www.pism.pl/publikacje/rozne-wizje-ochrony-srodowiska-wewnatrz-onz> (дата звернення: 5.08.2024).
26. ONZ uznaje zdrowe środowisko za prawo człowieka. *Teraz środowisko*. 4.08.2022. URL: <https://www.teraz-srodowisko.pl/aktualnosci/ONZ-rezolucja-zdrowe-czyste-srodowisko-prawo-czlowieka-12217.html> (дата звернення: 5.08.2024).